
Трибуна молодого науковця

УДК 342.511

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.9>

Е. В. Гансецька, аспірантка кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЮРИДИЧНІ ДЕФЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Дана наукова стаття досліджує юридичні дефекти конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. З фокусом на ролі президента, стаття аналізує існуючі механізми відповідальності, зокрема процедуру імпичменту та потенційні недоліки, які можуть виникнути при її застосуванні. Дослідження виявляє проблеми в правовому регулюванні, такі як нечіткість норм, недостатня регламентованість процедур та надмірність у встановленні порогових значень для кількості голосів на окремих етапах процедури імпичменту.

У статті обговорюється важливість усунення юридичних дефектів для забезпечення ефективності та легітимності правової системи України. Робиться акцент на необхідності існування дієвих інструментів для застосування заходів конституційно-правової відповідальності та забезпечення рівності перед законом. Також вказується на важливість довіри громадян до правової системи та значення уникнення безкарності для глави держави.

Окремо акцентується увага на важливості усунення юридичних дефектів в умовах дії правового режиму воєнного стану. Зазначається низка прогалин у нормативно-правовому регулюванні здійснення влади народом та невідповідність між відповідними положеннями Конституції України та реаліями правозастосування. Звертається увага на відсутність конкретизації у законодавстві можливості винесення питання про усунення президента з поста на всеукраїнський референдум та реалізації прав громадян на безпосереднє здійснення влади у державі.

На основі проведеного аналізу, сформувано висновок про необхідність удосконалення конституційно-правової відповідальності глави держави шляхом внесення змін до законодавства та процедур правозастосування. Запропоновано залучати експертів, громадськість та представників правової громади до процесу реформування, щоб забезпечити широку підтримку та легітимність внесених змін.

Стаття має високу актуальність та практичне значення для подальшого розвитку конституційного права України та підвищення рівня правової відповідальності глави держави.

Ключові слова: юридичні дефекти, конституційно-правова відповідальність, глава держави, інститут імпичменту, легітимність.

E. V. Gansetska. Legal defects of the constitutional and legal responsibility of the head of state in Ukraine

This scientific article explores the legal defects of constitutional and legal responsibility of the head of state in Ukraine. Defects in legal regulation are a problem as they can lead to injustice, legal uncertainty, and violation of people's rights. Overcoming defects in the legal regulation of social relations requires a systematic approach and the implementation of reforms in legislation. This may involve reviewing and clarifying laws, changing procedures and mechanisms for protecting rights. Eliminating legal defects is of great importance for ensuring the effectiveness of the state's legal system.

Focusing on the role of the president, the article analyzes existing mechanisms of responsibility, including the impeachment procedure, and potential shortcomings that may arise in its application. The research reveals problems in legal regulation, such as unclear norms, insufficient procedural regulation, and excessive establishment of vote thresholds at certain stages of the impeachment process.

The article discusses the importance of eliminating legal defects to ensure the effectiveness and legitimacy of Ukraine's legal system. Emphasis is placed on the necessity of effective instruments for enforcing constitutional and legal accountability and ensuring equality before the law. It also highlights the significance of citizens' trust in the legal system and the avoidance of impunity for the head of state.

Separately, attention is drawn to the importance of addressing legal defects in the context of the imposition of martial law. A number of gaps in the normative and legal regulation of exercising people's power and discrepancies between relevant provisions of the Constitution of Ukraine and the realities of legal enforcement are noted. The absence of specificity in the legislation regarding the possibility of submitting the question of removing the president from office to a nationwide referendum and the realization of citizens' rights to exercise direct power in the state is emphasized.

Based on the conducted analysis, a conclusion is drawn about the necessity of improving the constitutional and legal responsibility of the head of state by amending legislation and legal enforcement procedures. The involvement of experts, the public, and representatives of the legal community in the process of reform is proposed to ensure broad support and legitimacy of the proposed changes.

The article is highly relevant and of practical significance for the further development of constitutional law in Ukraine and the enhancement of the level of legal accountability of the head of state.

Key words: legal defects, constitutional and legal responsibility, head of state, institute of impeachment, legitimacy.

© Е. В. Гансецька, 2023

Постановка проблеми. У будь-якій правовій системі можуть існувати неточності нормативно-правового регулювання, які порушують чіткість, ефективність та справедливість правового регулювання. У юридичній літературі, недоліки, які виявляються у правовому регулюванні суспільних відносин, отримали назву дефектів [1, с. 237]. Дефекти у правовому регулюванні є проблемою, оскільки вони можуть призводити до несправедливості, правової невизначеності та порушення прав людей. Вони можуть створювати прогалини у захисті прав та обов'язків, ускладнювати процес правозастосування та порушувати принцип рівності перед законом. Прояви дефектів можуть включати неоднозначно сформульовані норми, прогалини в законодавстві, непослідовність в законодавчих актах або недосконалість процедур. Аналіз та виявлення цих дефектів є важливим завданням для юристів та законодавців з метою вдосконалення правової системи й забезпечення справедливості та захисту прав громадян.

Усунення юридичних дефектів має велику важливість для забезпечення ефективності функціонування правової системи держави. Чітке та послідовне правове регулювання є основою для стабільності, розвитку та захисту прав та інтересів громадян. Постановка проблеми та пошук шляхів до її вирішення в цьому контексті дозволить уникнути суперечностей та неоднозначної інтерпретації законів, забезпечуватиме реалізацію принципу рівності перед законом, а також сприятиме ефективнішому функціонуванню правосуддя та системи правоохоронних органів.

Основним методом усунення юридичних дефектів є проведення системного аналізу законодавства, ідентифікація проблемних моментів та формування відповідних рішень. Вказаний процес може включати розробку та прийняття нових законодавчих актів, поправки до існуючих нормативно-правових актів, а також вдосконалення процедур та механізмів правозастосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні дослідження та публікації в контексті розгляду тематики конституційно-правової відповідальності глави держави та інституту імпичменту в Україні були зроблені такими відомими науковцями, як В. Шаповал, Г. Малкіна, І. Кресіна, Р. Мартинюк, Ю. Тодика, Т. Цимбалістий та іншими.

Попри значний внесок у розвиток цієї тематики вказаними вченими, досі актуальним залишається наповнення галузі конституційного права новими науковими доробками в частині ідентифікації юридичних дефектів конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні та напрацювання рекомендацій до їх усунення.

Метою статті є дослідження та аналіз юридичних дефектів, що виникають у контексті конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні. Основне завдання статті полягає в ідентифікації конкретних проблемних аспектів конституційно-правової відповідальності глави держави та розробці рекомендацій щодо удосконалення цієї сфери в українському правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правова відповідальність глави держави є одним із ключових аспектів демократичного правового порядку в Україні. Проблематика даного питання стає особливо актуальною у зв'язку зі зміною політичної ситуації та посиленням ролі президента у системі державної влади в умовах триваючого повномасштабного вторгнення на території України. Незважаючи на існуючі механізми відповідальності, проблема наявності юридичних дефектів в системі відповідальності глави держави потребує детальної уваги та постійного аналізу.

Конституцією України передбачено механізм застосування заходів конституційно-правової відповідальності до глави держави шляхом реалізації процедури імпичменту. Однак, недостатня чіткість та відсутність явного регулювання деяких аспектів використання цього механізму створює прогалини, які можуть допускати ухилення від відповідальності глави держави.

Серед поточних проблем нормативно-правового регулювання реалізації процедури імпичменту можна виділити необхідність подолання високих порогів голосування, обмежений перелік підстав для імпичменту та відсутність чітких обмежень щодо часу проведення процедури.

Втім, зосереджуючись на порядку проведення процедури імпичменту, а не на недоліках законодавчого регулювання, необхідно враховувати три умови для ухвалення кінцевого рішення щодо усунення президента України з поста за допомогою імпичменту.

Перша умова передбачає подолання бар'єру в три четверти голосів від конституційного складу парламенту. Під час цього етапу вимагається широка підтримка з боку парламентаріїв для прийняття рішення щодо усунення президента з поста, оскільки Верховна Рада України складається з 450 депутатів. Відповідно, щоб подолати бар'єр в три чверті голосів, необхідно набрати підтримку не менше ніж 338 депутатів, що є значною кількістю голосів. Варто відзначити, що у світі більш розповсюдженим є застосування двох третин голосів, проте поріг, наявний в Україні, теж спостерігається у деяких країнах (Азербайджан, Казахстан).

Процес досягнення необхідної кількості голосів може бути складним та вимагати дипломатичних зусиль і переговорів між політичними партіями та фракціями. Ця стадія вимагає активної мобілізації та переконання депутатів, а також формування широкого коаліційного блоку, який підтримає процес імпичменту. Подолання зазначеного бар'єру потенційно є ключовою перешкодою, яку треба подолати на шляху до успішного імпичменту президента. Якщо така більшість не буде досягнута, процедура імпичменту не може бути реалізована. Відтак, парламентарії повинні працювати разом, дотримуючись конституційних норм та визначати майбутнє президента залежно від результатів голосування.

Другою умовою є необхідність отримання висновку Конституційного Суду України щодо дотримання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про імпічмент. Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [3]. У разі застосування процедури імпічменту, Конституційний Суд має оцінити, чи були дотримані всі правові процедури та процедури розслідування згідно з конституційними вимогами.

Отримання висновку Конституційного Суду стосовно конституційності процедури імпічменту є необхідною передумовою для подальшого розгляду справи. Висновок визначає, чи були дотримані всі правові аспекти, чи не порушувалися права президента під час процедури імпічменту. Таким чином, отримання позитивного висновку Конституційного Суду підтверджує правомірність імпічменту та створює юридичну підставу для подальшого розгляду справи, забезпечуючи законність проведення імпічменту та додержання конституційних норм у процесі вирішення питання щодо усунення президента з поста.

Третьою умовою реалізації процедури імпічменту в повному обсязі є отримання висновку Верховного Суду стосовно того, що дії, за якими звинувачений президент, дійсно містять ознаки державної зради або іншого злочину. Зазначене вище грає важливу роль для ухвалення кінцевого рішення щодо усунення президента з поста, оскільки Верховний Суд є найвищим судом в системі судоустрою України. У рамках процедури імпічменту отримання висновку Верховного Суду стосовно наявності ознак злочину у діях президента є обов'язковим етапом процесу імпічменту. В разі отримання позитивного висновку Верховного Суду підтверджується наявність ознак державної зради або іншого злочину у діях президента та з великою ймовірністю веде до прийняття рішення щодо його усунення з поста.

У цілому, процедура імпічменту має складну послідовність етапів і може бути реалізована лише в разі сильної єдності парламентаріїв, яка підтримується Конституційним Судом України та Верховним Судом. Умови для застосування процедури імпічменту в Україні є обмеженими, зокрема, через потенційну можливість наявності великої фракції президента у парламенті. Ретроспективно розглядаючи питання, можна зазначити, що за умов, коли президент та парламент приходять до влади протягом невеликого відрізка часу, одна політична сила має великі шанси утримати свої позиції до закінчення президентської каденції. Така ситуація може призводити до значного превалювання одного політичного табору у парламенті, що ускладнює або унеможлиблює набір необхідної кількості голосів для підтримки імпічменту. З цього випливає, що в таких умовах ймовірність успішного імпічменту президента значно зменшується.

Щодо обмеженого переліку підстав для імпічменту, варто зазначити, що недостатність правового регулювання в цій частині виявляється на кількох рівнях. По-перше, існуючий конституційний текст не встановлює чіткого та вичерпного переліку дій чи злочинів, які можуть слугувати підставою для започаткування процедури імпічменту. Так, стаття 1 Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» визначає, що імпічмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста [4], а тому відсутність конкретних критеріїв та категорій може призводити до неоднозначного розуміння інституту імпічменту та його застосування.

По-друге, відсутність обмеженого переліку підстав для імпічменту у законодавстві України відкриває широкий простір для тлумачень та процесуальних розбіжностей. Відсутність чітко визначених норм та критеріїв може спричиняти суб'єктивність та політичну впливовість на процедуру імпічменту, що загрожує об'єктивності процесу.

По-третє, недостатнє правове регулювання стосовно обмеженого переліку підстав для імпічменту ускладнює забезпечення правової стабільності та передбачуваності. Відсутність чітко визначених норм може спричиняти ситуації, коли рішення про започаткування процедури імпічменту залежатиме від політичних чинників та волі більшості, що порушує принципи демократії та правової держави.

Отже, недостатність нормативно-правового регулювання в частині переліку підстав для імпічменту в Україні створює проблеми у тлумаченні, процедурних аспектах та правовій стабільності інституту імпічменту загалом. Необхідність внесення конкретних нормативних змін стає важливим завданням для забезпечення ефективності процедури імпічменту в Україні.

Також складнощі можуть виникати у приведенні глави держави до відповідальності через його імунітет. Президент України, згідно зі статтею 105 Конституції України має недоторканність [2], що означає, що під час виконання своїх повноважень він не може бути заарештований, затриманий або притягнутий до відповідальності. Імунітет президента може бути скасований лише разом із його усуненням з посади шляхом спеціальної процедури, передбаченої Конституцією, тобто шляхом реалізації процедури імпічменту або у разі відставки. Отже, імунітет глави держави в Україні створює складнощі в приведенні його до відповідальності, тому необхідність забезпечення рівноваги між необхідністю захищати права та функції глави держави та забезпечення його відповідальності перед законом є важливим викликом для правової системи України.

Окремим юридичним дефектом може вважатись відсутність чіткої та деталізованої процедурної (часової) регламентації імпічменту. В цьому контексті важливим постає визначення чітких строків, порядку проведення слухань та організації голосування задля забезпечення прозорості та законності всього процесу.

Проте одним із найбільш важливих питань в контексті конституційно-правової відповідальності є місце народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. Незважаючи на задекларовані статтею 5 Конституції України положення, в умовах правового режиму воєнного стану народ фактично не має можливості не тільки безпосередньо, але й через органи державної влади здійснювати свою владу та впливати на главу держави, оскільки повноваження Президента України у період дії воєнного стану не можуть бути припинені відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5].

Неврегульованим залишається і питання співвідношення принципу народовладдя та заходів конституційної відповідальності глави держави у розрізі позбавлення особи, яка займає посаду президента України, її повноважень за допомогою всеукраїнського референдуму. Згідно з чинним законодавством, а саме статтею 69 Конституції України [2], немає заборони ставити питання про усунення президента з поста на всеукраїнський референдум, тому такий механізм має потенційну можливість існувати.

Результати. Питання відповідальності глави держави за конституційні та інші порушення є актуальним для державної системи координат в будь-який період часу. Незважаючи на наявність відповідних конституційних норм, механізми забезпечення відповідальності за такі порушення не визначені чітко та ефективно. Це, в свою чергу, може призводити до безкарності та порушення конституційного ладу. Неналежність (або неможливість) застосування конституційних норм в частині застосування заходів конституційно-правової відповідальності до глави держави є особливо небезпечною в умовах збройної агресії. Так, наявність зовнішнього ворога може впливати на необхідність у зміні правового регулювання всередині держави, водночас таке регулювання не може набувати ознак авторитарного або деспотичного. Саме тому при потенційній можливості застосування імпичменту, як ефективного та визнаного у демократичному світі інструменту відповідальності глави держави, система стримувань і противаг має проявляти свою адаптивність до кризових ситуацій на кшталт правового режиму воєнного стану та функціонувати в умовах збройної агресії.

Висновки та перспективи. На основі виявлених недоліків правового регулювання, необхідно провести уточнення конституційних положень, пов'язаних з конституційно-правовою відповідальністю глави держави. Це включає чітке формулювання критеріїв неправомірної діяльності, процедурного регулювання імпичменту та створення прозорої та ефективної системи відповідальності.

Юридичні дефекти конституційно-правової відповідальності глави держави в подальшому мають досліджуватись невідривно зі шляхами їх усунення, зокрема в частині внесення змін до конституційних норм та зміцнення ролі парламенту та інших важливих інституцій у контролі за діями глави держави.

На сьогоднішній день в Україні існує значний потенціал для вдосконалення інституту імпичменту президента, зокрема, щодо механізмів його відповідальності. Це обумовлено специфікою українських реалій, оскільки інститут президентства пройшов суттєві зміни протягом останніх двох десятиріч і продовжує видозмінюватись під впливом зовнішніх факторів. Останнім із викликів сучасної України стало повномасштабне вторгнення на початку 2022 року. Зміни воєнного стану залишають свій відбиток на особливостях статусу глави держави, подекуди спонукаючи його тяжіти до виконавчої гілки влади або набувати більших повноважень в різних сферах державної влади. Таким чином, трансформація конституційно-правового статусу глави держави в Україні породжує питання щодо його ролі та функцій.

Враховуючи вищевикладене, необхідність удосконалення інституту імпичменту в Україні та системи конституційно-правової відповідальності впливає з важливості забезпечення балансу влади та забезпечення прозорості та відповідальності у діях президента. Для цього потрібно зосередитись на чітких механізмах реалізації імпичменту, які будуть спрямовані на утвердження об'єктивності та незалежності процесу, залучаючи при цьому політичних експертів, громадськість та всіх зацікавлених представників правової громади до процесу реформування, щоб забезпечити широку підтримку та легітимність внесених змін.

Додатково, розглядаючи роль президента в українській політичній системі, важливо знайти рівновагу між його повноваженнями та обмеженнями. Це дозволить запобігти надмірній концентрації влади в руках однієї особи і сприятиме демократичному розвитку держави. Крім того, можливим є продовження наукового пошуку заходів контролю за діями президента, що в майбутньому допоможе запобігти зловживанням та корупції.

Водночас у процесі вдосконалення інституту імпичменту вкрай важливим є міжнародний досвід та передові стандарти. Слід зважати на практику інших країн, де імпичмент успішно використовується для забезпечення відповідальності владних осіб (наприклад, низка країн зі змішаною республіканською формою державного правління). При цьому, важливо зберегти конституційну стабільність та дотримуватись принципів правової держави, а також звертати увагу на особливості національної правової системи при перенесенні тих чи інших положень в українські реалії.

Загалом, необхідність удосконалення конституційно-правової відповідальності глави держави в Україні є актуальним завданням. Це сприятиме зміцненню демократичних інституцій, розширенню контролю за владою та підвищенню рівня відповідальності президентської влади перед громадянами. Постійне вдосконалення інституту імпичменту є важливим кроком у забезпеченні стабільного розвитку та правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Т. Юридичні дефекти у правовому регулюванні земельних відносин: поняття та види. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 237–240.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 30.06.2023).
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 30.06.2023).
4. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент) : Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> (дата звернення 30.06.2023).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 30.06.2023).